

Tények, Társadalom, Tudomány: ADF–3T

2023. június (3. szám)

Háromhavonta három témával jelentkezik az ADF rövid kiadványa. Célja, hogy tisztázzon bizonyos szakmai területeket érintő trendeket, tényeket, és felkeltse irántuk az érdeklődést. Aki jobban utána szeretne nézni ezeknek, az írásokban hiperlinkeket is talál releváns háttér tanulmányokhoz, cikkekhez, statisztikákhoz.

Júniusi kiadványunkban először történész kollégánk egy könyvét ajánljuk. A magyar autokrata rendszer vezetőjének pályafutását rajzolja meg, s ezen keresztül érthetjük meg az illiberális rendszer létrejöttét és fennmaradását. Ennek egyik eszköze az emlékezetpolitika manipulálása, amiről a második írás szól. A harmadik elemzés pedig azt mutatja be, hogy a magyar autokrata rendszerben hogyan szorul háttérbe a tudományfinanszírozás és teljesítmény régiós összehasonlításban.

A szerzők: Stefano Bottoni, Stark Tamás (BTK Történettudományi Intézet), Péter László (ADF). A kiadvány szerkesztésében közreműködött Éltes Andrea (KRTK Világgazdasági Intézet) és Sarankó Márta (BTK Irodalomtudományi Intézet).

I. Stefano Bottoni: A hatalom megszállottja. Orbán Viktor Magyarországa (Budapest: Magyar Hang, 2023)

Stefano Bottoni könyve Magyarország utolsó négy évtizedét mutatja be Orbán Viktor életrajzán keresztül, aki mindenki másnál mélyebb nyomott hagyott a jelenkori magyar történelemben. A nyolc fejezetre tagolt kötet időrendben követi Magyarország egyedi pályáját az 1989 előtti és utáni közép-európai régióban. Az ország előbb a demokratizálódási folyamat előfutára volt, majd elfogadta a tökéletlenül működő, de teljes értékű demokrácia lecserélését egy folyamatosan radikalizálódó tekintélyelvű rendszerre. Mindkét folyamatban kitüntetett szerepe volt Orbán Vikornak és az általa vezetett politikai mozgalomnak.

A nyolc fejezetből és egy tartalmas utószóából álló kötet levéltári források, sajtóhírek, interjúk és a magyar és nemzetközi szakirodalom felhasználásával Orbán Viktor közéleti pályafutását rajzolja meg az 1980-as évektől napjainkig, külön kiemelve a miniszterelnök és az általa felépített rendszer nemzetközi beágyazottságát.

A kötet főszereplőjének hatalomvágya már fiatal kora óta nyilvánvaló volt: kimagasló politikai képességeit és vezetői rátermettségét arra fordította, hogy saját képére formálja az országot. 1988 óta a Fidesz, majd 2010 óta a Nemzeti Együttműködési Rendszere létrehozta a saját társadalmát, amely mélyen gyökerezik a magyar történelem traumáiban és félreértéseiben. Ez a társadalmi blokk pedig – Benedict Anderson nacionalizmuskutató kifejezésével élve – létrehozta a horizontális bajtársiasságra alapuló elképzelt közösséget. A maga részéről Orbán

Viktor leginkább a két–két és fél milliós tábor összetartására és további mozgósítására koncentrál. Ezért nem is próbál gesztusokat gyakorolni mások felé, és ezzel jelentős mértékben polarizálja a közvéleményt. Nem állítható azonban, hogy a NER a magyar társadalmat akarata ellenére uralja, mert Orbán Viktor Magyarország-képe jórészt egybevág a mai magyar társadalom önmagáról alkotott képével: a Kádár-korszakból örökölt atomizáltságból, társadalmi bizalmatlanságból kifejlődött új közösség és új „magyar világ”.

Ian Kershaw a nemzetiszocialista Németország [Hitler-kultuszát vizsgálva](#) arra a következtetésre jutott, hogy a rendszeralkotó vezér istenítését a társadalom oldaláról lehet igazán megfejteni. Nem az a lényeg, hogy mit mond és mit cselekszik a vezér, sokkal inkább az, hogy milyen emberfeletti képességeket vél benne felfedezni az a társadalom, amely felvirágoztatja és életben tartja kultuszát. Stephen Kotkin, a sztálini rendszer társadalmának jeles kutatója nagy vitát generált [egy olyan kötettel](#), amelyben kiábrándítóan jellemezte az 1989-es kelet-európai rendszerváltás folyamatát. Kotkin szerint a szovjet típusú kelet-európai rendszereket nem a korábban idealizált civil társadalom és társadalmi kurázi döntötte meg, hanem összedőltek, a kontrollált összeomlás antihőse pedig a pártfunkcionáriusokból, szakszervezeti bizalmiakból, rendőrökből és ügynökökből, politikai ügyeskedőkből és hivatásos túlélőkből álló *uncivil society* – azaz a nem civil társadalmi halmaz volt.

Ha nem a vágyak birodalmából, hanem az utolsó évszázad történelmi valóságából indulunk ki, könnyen elképzelhető, hogy Orbán Viktor rendszere addig fog tartani, amíg szét nem foszlik a meg nem látott meztelen király társadalmi varázsa. Ezért ez a könyv nemcsak összehasonlító történelmi elemzés, hanem számvetés és látlelet is Orbán Viktor rendszeréről és mindannyiunk felelőségéről annak fenntartásában.

II. Az emlékezetpolitika mint fegyver

A rendszerváltás után konszenzus alakult ki a magyar társadalomban, és minden politikai párt egyetértett abban, hogy Magyarországnak csatlakoznia kell az euroatlanti világhoz. A magyarok több mint 80 százaléka a NATO- és az EU-tagság mellett szavazott. A jelenlegi rezsím ugyanakkor mindent megtesz, hogy ezt a nyugatbarát konszenzust lerombolja. Ennek érdekében felhasználja a nemzeti sérelmeket, és nacionalista, irredenta, populista retorikát alkalmaz. A jelenlegi magyar rezsím a nyugatellenesség mellett baráti politikát folytat olyan tekintélyelvű rezsimekkel, mint Oroszország, Törökország és Kína. Ez a lakosság nagy részének támogatását elnyerte, ami furcsa jelenség egy olyan országban, amelynek a függetlenségért, a szabadságért és a demokráciáért vívott harcait éppen Oroszország, illetve a Szovjetunió verte le.

Az emlékezetpolitika sikerének egyik oka, hogy a magyar nemzet valós vagy vélt sérelmeire épül. Az önsajnálatra alapozó „áldozati kultúra” nem új jelenség, a múltban is szokás volt a nemzet történelmét tragikus események feltartóztathatatlan sorozatának tekinteni. Ez a szemlélet annyiban „hasznos”, hogy kimondhatjuk: ha mi mindig csak áldozatok voltunk, akkor sohasem kell kritikusan szembenéznünk a múltunkkal, és nem vagyunk felelősek vereségeinkért, kudarcainkért.

Trianon

A nemzeti „mártírológia” központi eleme a trianoni békeszerződés. Az elmúlt évtizedben a trauma emlékének frissen tartására több tucatnyi emlékművet emeltek szerte az országban. Ezek is Magyarország áldozati szerepét hangsúlyozzák. A 2021-es évfordulóra a Parlament mellé építették az Összetartozás Emlékhelyének nevezett száz méter hosszú és a mélybe vezető sétányt, amely Nagy-Magyarország jelképes sírja.

Trianon traumáját is nyugatellenes politikája érdekében használja fel a jelenlegi rezsim, mondván, a liberális nyugati (antant) hatalmak hajtották végre az ország csonkítását. Antall Józseffel ellentétben az ország mai vezetői nem a kisebbségi magyarok érdekében emlegetik a trianoni traumát. Az emlékművek, az emlékbeszédek és a miniszterelnök nemzetközi botrányt keltő nagymagyarországos sálja is a nacionalista érzelmek felkavarását és a határon belül és azon túl élő magyarok manipulálását szolgálják.

Trianont különös módon még oroszbarát érzelmek szítására is felhasználják. Kárpátalját a magyar kormány nem követeli Ukrajnától, de propagandistái gyakran emlegetik, hogy Oroszország győzelme esetén ennek a területnek legalább egy részét „fel kellene szabadítani”. Oroszország korábbi elnöke, Dmitrij Medvegyev [egyik üzenetében](#) közvetve éppen erre biztatta a magyarokat.

A Horthy-rendszer

A múlttal való szembe nem nézés legismertebb példája a holokauszt. A rendszer emlékezetpolitikusaiknak nem kis kihívást jelenthetett összeegyeztetni a Horthy-rendszer és a holokauszt emlékezetének együttes ápolását. Az Orbán-rendszer nosztalgiával tekint a Horthy-rendszerre, retorikáját felhasználja, emlékműveit, jellegzetes épületeit újjáépíti. A NER ugyanakkor a holokauszt elítélésével akar megfelelni a nyugati világ legalapvetőbb morális elvárásainak, és a lehető legtávolabb akarja magától tartani az antiszemitizmus vádját, ami gyakran éri a szélsőjobboldali mozgalmakat, kormányokat.

Az ellentmondás feloldása olvasható a 2011-ben elfogadott alaptörvény „nemzeti hitvallás”-nak nevezett bevezetőjében. Ez kimondja, hogy Magyarország 1944. március 19-én – azon a napon, amikor a német hadsereg megszállta Magyarországot – elvesztette függetlenségét, amelyet csak 1990-ben, az első szabad választások után nyert vissza.

Magyarország tehát a náci Németország áldozata volt, következésképpen a zsidó közösségek megsemmisítéséért minket nem terhel felelősség. Ez a megközelítés válik meghatározóvá a tankönyvekben és a médiában is. Ebbe az elméletbe viszont nem illik bele, hogy a zsidóüldözés már jóval a német megszállás előtt elkezdődött, és 1944 nyarán a magyar hatóságok hajtották végre mintegy félmillió zsidó deportálását, magyar emberek támogatásával.

Kommunizmus

A kormányzat emlékezetpolitikája a kommunizmus bűneiért is a Nyugatot hibáztatja. Erre példa Rétvári Bence államtitkárnak a Szovjetunióba deportált magyar kényszermunkások emléknapiján, 2018. november 25-én [tartott emlékbeszéde](#): „Nyugaton minden biztonnal tisztában voltak azzal, mi történt 800 ezer magyarral és sok millió más közép-európaival, a fejleményeket mégis eltűrték, nem léptek fel kellő hatékonysággal. [...] Egész Európában egyenlő méltósággal emlékeznek a holokauszt áldozataira, nagyon helyesen. Ugyanakkor

Nyugat-Európának mintha nem fájna a Gulágra elhurcolt 800 ezer és a 200 ezer halálra éheztetett, dolgoztatott magyar, a rájuk való emlékezés mintha nem lenne ugyanolyan fontos.”

A második világháborúban és közvetlenül utána a szovjetek mintegy 600–700 ezer embert deportáltak a Szovjetunióba kényszermunkára, egyharmaduk soha nem tért vissza hazájába. Az elmúlt években tanúi lehettünk annak, hogy a retorikában emelkedik a magyar fogolynépeség száma. Újságírók, politikusok, mint Rétvári is, 800, 900 ezer, egymillió, majd egymilliónál is több foglyról beszélnek. A foglyok számának felnagyítása jól illeszkedik a nemzeti szenvedéstörténetbe, és abba a történelemképbe is, amely a magyarságot áldozati szerepben szereti bemutatni.

Az a szemlélet, miszerint a nyugati szövetségesek eltúrték a magyar hadifoglyok és civil internáltak kizsákmányolását, állandó eleme lett a szovjet kényszermunka áldozatai emlékének megőrzésére szentelt megemlékező beszédeknek. A szovjet kényszermunka áldozatainak emlékére Óbudán állított Gulág-émlékmű leleplezési ünnepségén, 2018. június 19-én, Orbán Viktor miniszterelnök ugyancsak a Nyugatot vádolta beszédében a kommunista rendszerek által elkövetett bűnökért, megemlítve, hogy a kommunista ideológia nyugati találmány.

Az új emlékezetpolitika átértékelte az 1956-os forradalom és szabadságharc jellegét is. A kommunizmus bukása után az új demokrácia az 1956-os forradalom örökösének tekintette magát. A kommunista rendszer lezárásának legerőteljesebb szimbolikus aktusa Nagy Imre és társainak [1989. június 16-i újratemetése](#) volt.

Az Orbán-rendszer emlékezetpolitikája megpróbálja „megtisztítani” a forradalom emlékét mindentől, ami az akkori események és eszmék baloldali és demokratikus jellegére utal. Nagy Imre és társai kiszorulnak a forradalom új, „nemzeti” narratívájából, mondván: „kommunisták” voltak. A Vértanúk terén felállított Nagy Imre-szobrot 2018. december 28-án hajnalban elbontották, majd fél évvel később kevésbé szimbolikus helyen, a Jászai Mari téren állították fel újra.

A NER emlékezetpolitikájában a forradalom célja is „megváltozott”. Az új, nyugatellenes narratívában már nem szerepel, hogy a szabadságharcosok és a nemzet egészének egyik fő követelése a demokrácia helyreállítása volt.

Orbán Viktor 2017. október 23-án [a következőket mondta](#): „A nyugatiak, ha csodálták is a magyar forradalmat, nem értették. [...] Nem értették, hogy azért küzdünk, mert a végsőkéig ragaszkodunk a saját kultúránkhoz és életformánkhoz, és nem akarunk föloldódni senkinek az olvasztótégelyében. [...] A XX. században katonai birodalmak okozták a bajt, most a globalizáció farvizén pénzügyi birodalmak emelkedtek fel. Nincsenek határaik, de van világmédiájuk, és vannak tízezerszám megvásárolt embereik. Nincs szilárd szerkezetük, de van kiterjedt hálózatuk. Gyorsak, erősek és brutálisak.”

A miniszterelnök és hívei beszédeiből úgy tűnik, mintha az egész nemzet nem a szovjet megszállás, hanem az Orbán-rezsim valós vagy vélt ellenfelei, azaz az EU és az úgynevezett globális pénzügyi hatalmak ellen harcolt volna.

A Szovjetunióba szállított kényszermunkásokról szóló vagy a forradalom emlékét érintő megemlékező beszédek ugyanakkor soha nem utalnak a szovjetrendszer felelősségére. A Nyugatot és a liberalizmust okolják minden traumáért, a múlt kudarcaiért.

Két nemzeti emlékmű

Az elmondottakat jól szimbolizálja, hogy a 2018–19-ben „áthelyezett” Nagy Imre-szobor helyére a Tanácsköztársaság áldozatainak tiszteletére 1934-ben felállított, majd 1945 nyarán lebontott, de 2019-ben újjáépített Nemzeti Vértanúk Emlékműve került. A meglehetősen teátrális alkotást az Országgyűlés elnöke, Kövér László leplezte le [2019. október 31-én](#). Beszédében az Orbán-rendszer történelemképének, emlékezetpolitikájának szinte minden eleme szerepelt.

A beszéd középpontjában az elmúlt 150 év történelmének áttekintése állt. Ezt az időszakot folyamatos harc jellemezte, amely az ezeréves keresztény Magyarország védői és ellenségei között folyt. Kövér szerint ez a harc a 19. század második felében a baloldali, kommunista és liberális eszméknek a magyar közéletbe való beszivárgásával kezdődött. Ezek mérgezték meg a nemzetet. A kommunista, szocialista és liberális értelmiségiek (Kövérek egyenlőségeit tesz a kommunizmus, a szocializmus és a liberalizmus között) készítették elő, majd vezették 1919-ben az első kommunista diktatúrát. Kiemelte, hogy az említett ideológiák nem magyar ideológiák voltak, azokat Magyarországra importálták, és képviselőik lélekben nem voltak magyarok, még ha Magyarországon születtek is, magyar nevük volt, és magyarul beszéltek. Mint mondta, ezek az Istent, a hazát, a nemzetet és a családot tagadó emberek kíséreltek meg leszámolni az istenhívő, hazaszerető és a nemzetet szolgáló, „életüket többezer éves civilizációs parancsokhoz igazítani törekvő” honfitársaikkal.

Kövérek fő üzenete az volt, hogy a mai baloldaliak és liberálisok a kommunisták örökösei. [Mint mondta:](#) „A Lenin-fiúk utódai ma is itt állnak velünk szemben, és – egyelőre még csak a virtuális világban – ott folytatják, ahol a szamuelyk és csernyk száz éve abbahagyták.” A házelnök a fehérterror áldozatairól nem beszélt.

2013-ban a kormány [úgy döntött](#), hogy a német megszállás áldozatainak emlékére a megszállás 70. évfordulója kapcsán emlékművet állít. Nem folytattak azonban nyilvános vitát sem az emlékmű üzenetéről, sem formájáról, és a zsidó közösség szervezeteivel sem tudtak megegyezni. Az emlékmű központi alakja a Magyarországot megtestesítő Gábiel arkangyal, akít a náci Németországot szimbolizáló sas megtámadott. A mögöttük lévő oszlopocsonkok a megtört életeket jelenítik meg. Az emlékművön csak magyarul szerepel teljes neve: „A német megszállás áldozatainak emlékműve”, a több idegen nyelven is kiírt felirat – „az áldozatok emlékére” – ugyanakkor homályban hagyja azt is, hogy minek az áldozatairól van szó, és hogy kik is voltak ezek az áldozatok. A zsidók? Nyilvánók is, hiszen a rövid szöveg héberül is ott szerepel az emlékmű talapzatán. De a harcokban elesett katonák, a hadifoglyok és a háború civil áldozatai is ugyanúgy a német megszállás áldozatai voltak, mint a zsidók, akiket majdnem teljesen elpusztítottak? Erre a kérdésre sem az emlékmű, sem az azt megrendelő kormány nem adott soha választ.

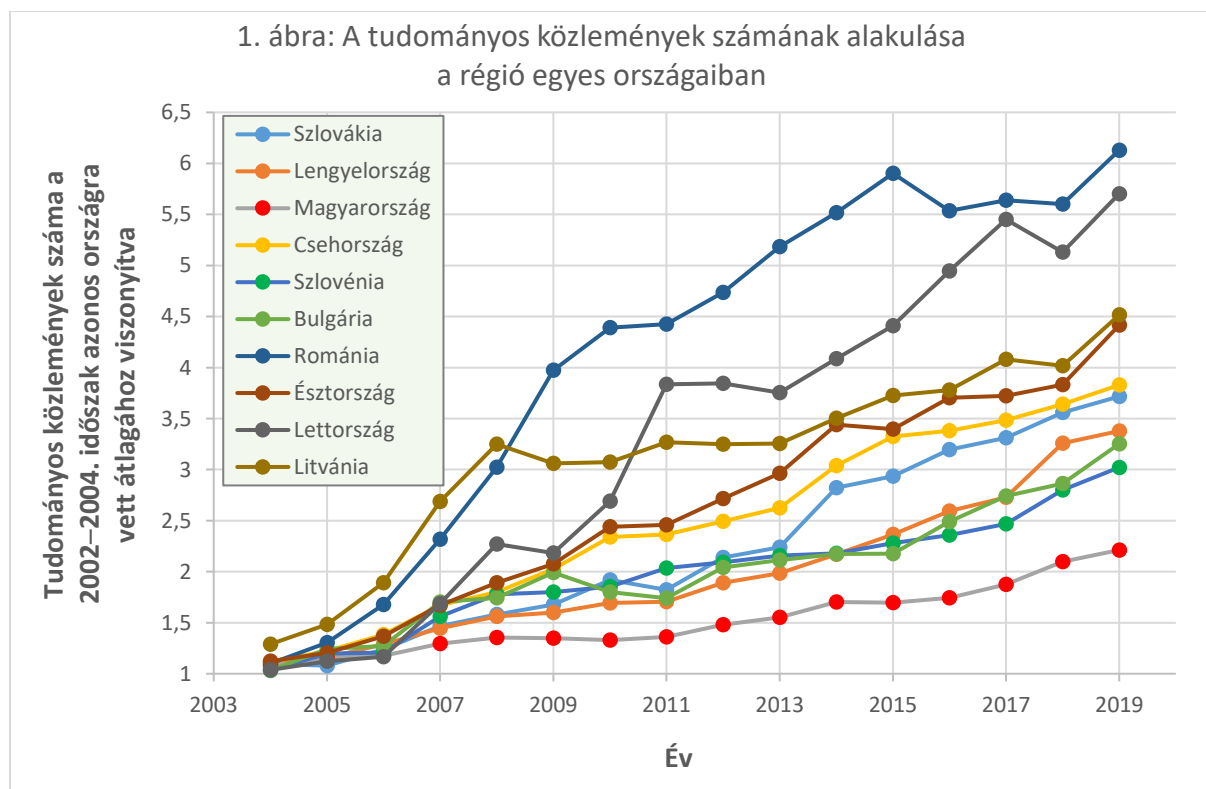
Az emlékmű által sugalmazott történelemhamisítást élesen bírálták a zsidó szervezetek, külföldi követségek, ellenzéki pártok és civil mozgalmak is. A kormány és személyesen a miniszterelnök visszautasította a kritikákat, és megvédte az emlékmű koncepcióját. Ennek ellenére az emlékművet hivatalosan soha nem adták át, a kormány részéről senki sem mert avatóbeszédet mondani. Pedig ez az emlékmű is jól összefoglalja a NER emlékezetpolitikáját, amely szerint Magyarország a történelem során mindig és minden körülmények között csak ártatlan áldozat lehetett.

III. Tudományos teljesítmény és tudományfinanszírozás régiós tükrében

Az alábbiakban néhány közép- és kelet-európai ország tudományos teljesítményének fejlődését vetjük össze az adott ország tudományfinanszírozásának egyes mutatóival. A tudományos teljesítmény mérőszámaként ezúttal a Web of Science adatbázisban az adott országhoz a közlés évében hozzárendelt tudományos publikációk számát vettük alapul. Ebben az adatban minden olyan tudományos közlemény is szerepel, amely nemzetközi összefogással készült, de úgy gondoljuk, hogy ezek részaránya a régión belül nem mutat számottevő eltéréseket. Az elemzésben nem tettünk különbséget tudományterületek között, továbbá nem vizsgáltunk a tudományos közlemények minőségét jelző egyetlen mutatót sem. A közlemények számát minden esetben az adott ország 2002–2004. évi adatainak átlagához viszonyítottuk. Ezt egyrészt az ingadozások hatásának csökkentése miatt tettük, másrészt a fejlődés ütemét szeretnénk volna érzékeltetni a választott kiindulási időponthoz viszonyítva.

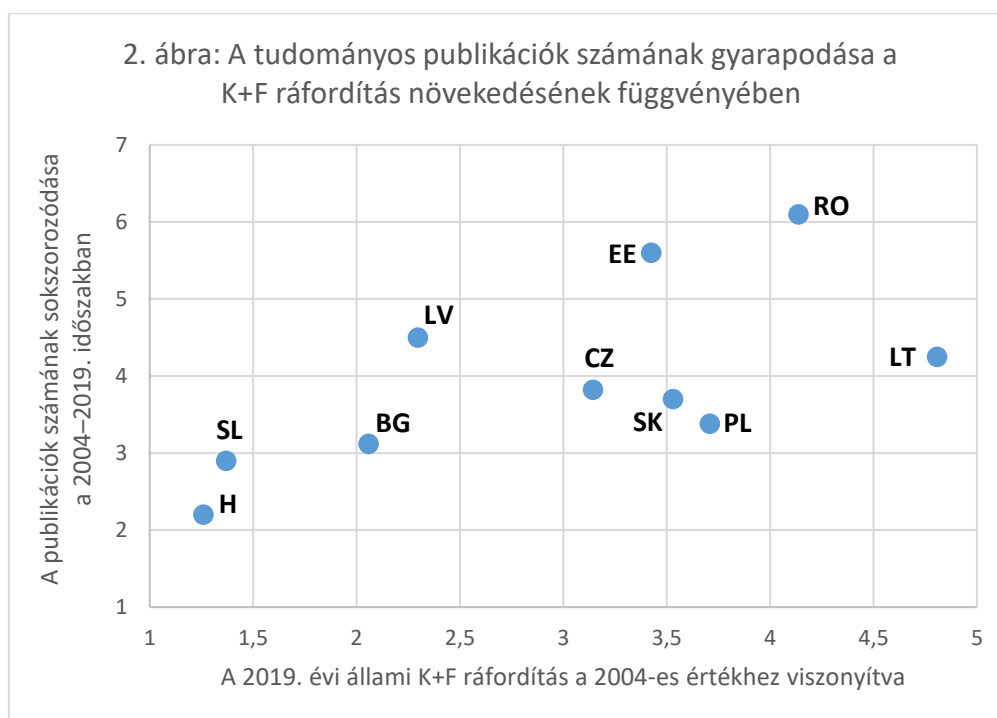
Az adatokat az 1990–2022 időszak egészére gyűjtöttük ki. Annak érdekében, hogy a tudományfinanszírozással kapcsolatos indikátorokat egységesen kezelhessük, az Eurostat adatait vettük alapul, amelyek a legtöbb ország 2004-es csatlakozása óta állnak rendelkezésre és [az állami K+F ráfordításokat mutatják be](#).

Az utolsó figyelembe vett év 2019 volt, mert 2020-tól a közleményekre vonatkozó trendek rendre eltérnek a korábbiaktól. Ennek magyarázata a COVID-járvány miatti korlátozások hatása, ami az egyes országokban az alkalmazott intézkedések nagy eltérései miatt számottevően különböző. A tudományos közlemények számára vonatkozó grafikon az 1. ábrán látható.

Forrás: Saját adatgyűjtés a Web of Science adatbázis felhasználásával

Az 1. ábrán látható adatsorok alapján Magyarország a tudományos közlemények számának alakulásában a leglassúbb fejlődést mondhatja magáénak az EU-hoz való csatlakozást követő másfél évtizedben. Magyarország esetében 2,2-szeres arányt látunk a vizsgált időszakban, miközben a V4 csoport többi országának tudományos publikációi több mint megháromszorozódtak, és hasonló a trend Bulgária esetében is. A balti régió publikációinak gyarapodása arányait tekintve lényegesen gyorsabb volt, a leggyorsabb fejlődési pályát pedig Románia járta be. Ebben részben szerepet játszik a publikációs szokások változása is, [például az MDPI folyóiratok népszerűsége a közép-kelet-európai régióban](#). Noha a közlemények száma önmagában nyilván nem pontos fokmérője az adott ország tudományos teljesítményének, a publikációs statisztika azt jelzi, hogy Magyarország a tudomány világában nem tartott lépést a régió fejlődésével. A 2. ábra ennek gazdasági okaira próbál rávilágítani.

Ahogy a 2. ábra mutatja, hazánkban az állami szektor K+F ráfordításai (ami a tudomány fejlődése szempontjából alapvető jelentőségű) alig bővültek a vizsgált időszakban. Ha pusztán azt vennénk alapul, hogy a GDP hány százalékát költi egy ország K+F kiadásokra, a kép korántsem volna ilyen egyértelmű, hiszen ez az adat a V4 országok mindegyikében 0,3–0,6% között volt (igen nagy évenkénti eltérésekkel határozott trend nélkül). Az euróban számolt K+F ráfordítások növekedése alapján azonban egyértelmű összefüggés látható az állam által biztosított források bővülése és a tudományos fejlődés között.

Érdeemes kiemelni még az EU-tagállamok átlagos egy főre jutó K+F ráfordításainak összegét a hasonló hazai adathoz viszonyítva. Míg 2005-ben az EU átlagosan 4,2-szer annyit költött K+F célokra, mint a magyar állam, 2019-ben ez az arány már 5,2 volt. Azaz, az egy főre jutó K+F ráfordítások tekintetében hazánk nemhogy elkezdte volna az EU-átlaghoz való felzárkózást, hanem még nőtt is a lemaradásunk.

A fent leírtak tükrében elmondható, hogy az EU-csatlakozást követő másfél évtized a hazai tudomány és kutatás-fejlesztés szempontjából a kihagyott lehetőségek időszaka volt.